

„Ismerős” értékválasztások és az „ismeretlen” hadvezér

AZ ISMERETLEN GÖRGEI, SZERK. HERMANN RÓBERT, RADNÓTI KLÁRA, BERTÓK KRISZTINA

Mi indokolhatja azt, hogy a Nemzeti Múzeumban megrendezett Görgei-kiállítás alkalmából szervezett konferencia képanyagát és előadásainak szövegét közlő kötetről szépirodalmi folyóiratban essék szó? [Az ötlet nem e sorok írójától származott.] Alighanem az, hogy az „áruló” [a kiállítás címe szerint az „ismeretlen”] Görgei immár több mint másfélszáz éve újra és újra vitatott, s roppant „nemzetpedagógiai” súlyú dilemmákkal szembesít. A kiadvány páratlanul gazdag képanyagával „kápráztat el”, és sok újat mondanak a szövegek is.

A kötet legterjedelmesebb írása Hermann Róbert kismonográfia-méretű tanulmánya (*Görgei Artúr pályafutása*), a ma véglegesnek mondható életrajz és értékelés, s mint ilyen: a látnivaló [a képek] és az „átgondolnivaló” [az írások] remek összefoglalása. Radnóti Klára az időszaki kiállítás szervezője-tervezője a képek, tárgyak, relikviák eredetét, sorrendjét és jellegét, mintegy a kiállítás koncepcióját, gondolatmenetét foglalja össze nemcsak szakszerűen, hanem belefeledkező, bár nem hivalkodó szenvedélyességgel. Persze, a kötet nem pusztán értékes muzeális tárgyakat örökít meg, hanem – egyebek mellett – azt a levelet is közli, amelyet a tizennégy éves Görgei Artúr írt apjának hivatásérzetéről: „katonának két okból megyek: először és mindenek előtt a haza iránti szeretetből, minthogy ennek hasznára lehetni nekem emitt több alkalom látszik kínálkozni, mint más szakokban, másodsor a matematikai és physical ismeretek iránti szeretetből...” [Már eme megnyilatkozása jelzi azt, ami miatt eléggé egyedi „hadvezető” lesz nem egyszer inkább lelkes és magabizó, mint racionális tábornoktársai között, akikből aligha válhatott volna a prágai egyetem kísérletező, sőt feltaláló vegytani tehetsége, mint öbelőle a 40-es évek derekán.] Ezt az egyediséget, majdnem „idegenszerűség”-et [ami hozzájárult az „áruló” rágalom hihetőségéhez] fogalmaztatja meg vele Németh László *Az áruló* című drámájában: akit szegénysége és természettudományos hajlamai „nyugati” típusú aszkétává neveltek, s akit „amidőn, mint a tyúktojások közé csent pulykatojás – a nagy Kossuth kotlós szárnyai alól – a többi forradalmi tábornokkal együtt egy siettetett keltetésben kikelt: nem fogja-e ezt a pulykát a sok csirke s igen hamar az anyatyúk is mint idegent ütni-vágni; minden rossz okát benne keresni, majd midőn honunk oly szép temetővé válik, mint amilyen most Magyarország, a felelősséget önnön szószátyárságuk és könnyelműségük helyett ezért is órá borítani”.

Riedel Miklós Görgei kémikusi sikereit, prágai éveiben elért tudományos eredményeit összegzi. A szabadságharcot megelőző években végzett kutatásai a patinás prágai Károly egyetemen egy neves vegytanprofesszor, Radtenbacher mellett produkált publikációi néhány év termékei, tehát a „huszonéves” Görgei Artúr előtt nagyon ígéretes tudományos pálya nyílhatott volna: „A kókuszsírsav, annak kaprinsav-, laurinsav- és mirisztin sav tartalmára vonatkozó munkáját szinte azonnal – már 1851-től, majd később is – idézték angol és német kutatók.” [290.] Vajda László *Görgei a képzőművészetben* című, szintén jeles tanulmánya rajzok, képek,

festmények, szobrok számbavételével, jellemzésével a kortársi visszajelzésnek s az utókor megőrző és értékelő funkcionálásának változásaihoz ad szerfölött érdekes kronológiai és interpretálási keretet. Ennek mintegy kiegészítése Lengyel Beatrix dolgozata (*Pillanatképek Görgei életéből*), a fényképek áttekintése.

Görgei Artúr megítélése a magyar költészetben a 19. század második felében címmel Szilágyi Márton értekezik olyan tendenciákról, amelyek „sajátos, átértelmezett mitológiai toposzok révén kívánták értelmezni az eseményeket” [356.]. Ez a „mitologizálás” nyilatkozik meg az áruló Görgei [Kossuth vidini levele nyomán terjedő] „mítosz”-ában is. [Tegyük hozzá már most mi – az igazság kedvéért –, hogy Görgei maga is hibáztatható volt e „mítosz” hihetőségében, amennyiben cinizmusba hajló humorával gyakran gúnyolódott Kossuthon magas rangú katonai és politikai vezetők jelenlétében is. Vukovics Sebő, a Szemere-kormány igazságügyi minisztere erről be is számol Kossuthnak szóló leveleiben.] Zimonyi Zoltán *Áruló Nagy-Idán. A szépirodalom Görgei-képe [1900–2019]* című terjedelmes tanulmánya sorra veszi a 20. századi írói megjelenítéseket Kozma Andortól Mikszáth Kálmánig. A szépirodalmi feldolgozások [Sárközi György: *Mint oldott kéve*; Illyés Gyula: *Fáklyaláng*; Németh László: *Az áruló*; Mocsár Gábor: *Gyémántper s a többi művek*] mind azt bizonyítják, hogy Görgei alakja nem hagyta nyugodni az utókort. Aztán a filmes feldolgozások következnek [Deák-Sárosi László: *„Az igaz ügy örökre veszve nem lehet”. Görgei Artúr megjelenése filmekben*], a Görgeit alakító színészek portréival.

Bámulatosan gazdag és gondolatébresztő „panoráma” tehát ez. Egy-egy téma szöveges megfogalmazása nemcsak adatszerűségében lenyűgöző, hanem a továbbgondoltatás adományában. Mert hiszen aki a kiállítást látta, aki az előadásokat hallotta, az újra és újra szembekerül a ténnyel: érdekes és fontos mindaz, amit látunk és hallunk, ám egy jelentéktelen használati tárgytól az aggastyán Görgei messzire révedő tekintetéig minden arra késztet, hogy az ő sorsán keresztül olyan nemzetkarakterológiai tanulságokig jussunk el, amelyek sok száz év bajainak, kudarcainak s ezek majdani elkerülhetésének belátásához segítenek hozzá. Már Kemény Zsigmond fájdalmas igazságérzettel tette szóvá, hogy a magyarság nem azokat becsüli, nem azokra hallgat, akik a valós helyzetre, az elkerülendő veszélyekre figyelmeztetik, hanem akik önnön nagyszerűségüinktől elragadtatva, a kollektív hiúságra alapítva kápráztatják el. Ily módon önáltatással és némely személyek megrágalmazásával tántorítják el attól, hogy önkritikusan nézzen szembe mulasztásaival és tévedéseivel. Kossuth jól tudta, hogy Görgei nem volt áruló, maga Kossuth is elkerülhetetlennek nyilatkozta a fegyverletételt, de hogy megőrizhesse páratlan népszerűségét, azzal hízelgett a „primitív” többség önértetének, hogy minket a legszörnyűsebb túlerő sem tudhat legyőzni, csak a belső árulás. Ennek Görgei tisztársai s a kor intellektuális és erkölcsi elitje [Aranytól Eötvösig, Deákig] egy percre sem adott hitelt, de a „számszerű” többség még az aggastyán tábornok láttán is „köpött”, s beverte lakhelyének ablakait. Szerencsére ilyen iszonyú igazságtalanságra, a túlzott önteltség és rágalmozó kedv tombolására nem sok példa akad a magyar történelemben sem, annál inkább gyakori máig a politikában, a sportéletben, a művészvilágban.

A Nemzeti Múzeum-beli kiállítás, az e kötetben közölt szövegek jelentősége tehát nem elsősorban az, hogy igazságot szolgáltatnak annak a Görgeinek, akihez fogható magyar hadvezér Hunyadi János óta nemigen akadt, hanem hogy mindennapjainkban

és a hatalmat gyakorlók döntéseiben az önfelmentő, a valósággal nem számoló „magyarkodás” helyére egy olyan tiszta és korrekt nemzeti önszemlélet lépjen, amely révén végre valóságos (és nem illúziókat kergető) előrelépés történjék a magyarság szellemi, erkölcsi és anyagi állapotában. Hogy nemzeti önsajnálát és önmitizálását helyett végre racionális és morális kötetmekhez igazodó magyarságtudat birtokában cselekedjünk, hazafias pátosz és nagyotmondás helyett szigorú önkontrollt és önzetlent „nemzetépítés”-t szorgalmazva. A Görgei-kiállítás és előadások, a „Görgei-dilemma” ebből a szempontból ma aktuálisabb, mint valaha. Németh László *Az árulóban* [Görgei írásos megnyilatkozásaira támaszkodva] ezt mondhatja hősével: „A rejtett, a hazugságokkal elborított igazságnak, akármilyen bonyolult az, mint ebben az esetben is, mindig van valami serkentő hatása a legkülönb elmékre. Úgy hogy az ilyen eset, mint az enyém, lassan a belátás, igazságszeretet kicsiny szektáját választja le egy kissé szószátyár nemzetből.”

Ez Németh László drámájának, de az élő, eleven Görgei hosszú, sokévtizedes kálváriájának is nemcsak mélyen emberi, hanem poétikusan is általánosítható igazsága. Az I. felvonásban Görgei még elég ingerülten beszél a magyarság azon vonásáról, hogy a leginkább kétségbeejtő helyzetekben is „mily sebes reményeket tudott nyergelni maga alá, hogy a honvédtisztek rangemelését kérték a fegyverletétel előtt, olyan biztosak voltak abban, hogy nemcsak bántódásuk nem lesz, hanem az oroszok tisztí rangjukkal veszik át őket”. Amiből – persze – semmi nem lehetett, hisz az előzetes megállapodás szerint minden foglyot ki kellett szolgáltatni az osztrákoknak. Éppen ez lett azután Görgei megmenekülésének magyarázata: az orosz tábornokok sürgetve kérték a cártól, hogy járjon közbe Bécsben, hisz ők megígérték Görgeinek, hogy megpróbálnak enyhébb, méltányos eljárást kieszközölni, s így tudták rávenni a magyarokat a szörnyű – és felesleges – vérfürdő elkerülésére. A cár csakugyan nyomatékos kéréssel fordult Bécshez ez ügyben. Amiből a kamarilla csak annyit teljesített, hogy a Kossuthal valóban és ismételten szembekerülő, a trónfosztást is helytelenítő, vagy legalábbis aktualitásában kételkedő Görgeinek kegyelmeztek meg. A Németh László-dráma negyedik felvonására Görgeiben tudatosul, hogy a sok kudarccal, veszteséggel terhelt magyar történelmi tudatot csak ilyesfajta bűnbakkereső önáltatással lehetett új reményekre, új akciókra mozgósítani. Németh László állítólag Móricz Zsigmondtól hallotta azt a magyarázatot, hogy Kossuth mégsem tette rosszul, hogy megrágalmazta Görgeit, mert megértette, vagy inkább megérezte, hogy a nemzeti önértetnek szüksége volt arra, hogy a magyarságot nem lehetett legyőzni, legfeljebb árulás miatt kényszerült térdre. [Holott mindenki tudta, hogy a fegyverletétel mellett ellenszavazat nélkül döntött a tábornoki kar, méghozzá úgy, hogy Görgei nem is volt jelen.]

Így válik a Nemzeti Múzeum kiállítása és az értékes kötet sorsdöntő megszólalásá nemcsak a Görgei-ügyben, hanem voltaképpen a magyarság több száz éves önképteremtésének dolgában. Kevés rokonszenvesebb és eredményesebb akció képzelhető el ennél annak érdekében, hogy ne hiú és könnyelmű, Csóri vajdás elbizakodottság, s ne is mindenbe belenyugvó megalkuvás és önbecsmérlés kettőssége között lehessen dönteni, hanem a jogszerűség, a munka- és tudáscentrikus nemzeti építkezés, az adott helyzetben vállalandó kockázat s az irreális remények szerinti esztelen önpusztítás közötti választás maradjon csupán. Nem ijedt igazodás az európai véleménynyilvánításokhoz, sem önnön vélt igazságaink mellédöngető hangoztatása, hanem intellektuálisan és morálisan megalapozott, az európai közvélemény irányultságára is figyelő,

de fontos elvekben nem engedő politikai irányválasztás révén menekülhetni meg új és új kelepcehelyzetektől. 1849-ben – állítólag – brit kormánykörökből kiszivárogtak olyan vélemények, hogy [kiváltképp a többszáz éves magyar alkotmányt lábbal tipró olmützi alkotmányra válaszlépés gyanánt] trónfosztó nyilatkozatukhoz törvényes jogosultsága lehet a magyarságnak, de ezúttal a nyugati nagyhatalmak érdeke nem ennek méltánylása volt, hanem egy egységes és erős Ausztria léte a délkelet felől fenyegető etnikai és felekezeti ambíciók visszaszorítása érdekében. Ma és holnap újra és újra fel kell tehát idéznünk '48–49 sikerének és bukásának logikáját (és logikátlanságát), nehogy a jövőben is számításon kívül maradjanak olyan összeurópai megfontolások, amelyekkel való egyeztetés (érdek-összeillesztés) hiánya már megint katasztrófába sodorhat.

Görgei nem politikus volt, hanem zseniális katona, de „zsigeri szinten” talán ő is érzékelte [a lokális, felvidéki magyar fenyegetettségben, ellentétben a részben szlovák származású Kossuth neofita túlbuzgalmával, magyarrajongásával], s nem alábecsülte, hanem számításba vette azt a körülményt, hogy [amiképpen ez volt a kiegyezés megalkotóinak legfőbb inspirálója, és semmiképpen nem bármiféle rokonszenv a Habsburg-ház, s pláne Ferenc József irányában] amíg a magyar koronát az egyazon személyben osztrák császár viseli, addig egy viszonylag erős közép-európai nagyhatalom [az Osztrák-Magyar Monarchia] elodázhathja a történelmi Magyarország szétesését, s a bizonyos területeken többségben lévő szerbek, románok, szlovákok elszakadási kísérleteit. Nem véletlen, hogy a kiegyezést létrehozó politikusok [Deák, Eötvös, Kemény] és bizonyos nagy tekintélyű írói körök [Gyulai, Arany László] ezen kényszerű, s éppen nem ideális, de semmi jobbal nem helyettesíthető megoldás támogatóiként az árulónak bélyegzett Görgeinek is pártját fogták. S ha mindezek jegyében csakugyan vízváltóknak tartjuk a Görgei-ügyben való állásfoglalást, akkor a ma és a holnap döntéshozói számára is tanulságos [ha nem is kötelező, de létfontosságú] olvasmány *Az ismeretlen Görgei*, hiszen a példatörténet (és nem a példabeszéd!) olyan megfontolásokra kötelez, melyek sok mai és holnapi dilemma esetén emelhetik magasabb sívóra a mérlegelés történelmi távlatait. [*Magyar Nemzeti Múzeum*]

IMRE LÁSZLÓ

Egy talált téma megtisztítása

BARTHA ÁKOS: *BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE. ÉLETÚT ÉS UTÓÉLET*

XX. századi történelmünk bármely területére vetődik a kutató, előbb-utóbb belebotlik Bajcsy-Zsilinszky személyiségébe. Életútja és utóélete – az Áchim-ügytől a nevével viselő társaság rendszerváltoztató szerepéig – megkerülhetetlen. Kapcsolati hálójába tartoztak Horthy-barát tisztek éppúgy, mint legitimisták, fajvédők, kiscgazdapártiak, szociáldemokraták és kommunisták is. Cikkei, parlamenti felszólalásai feltűnést keltenek, személyéhez országos szenzációk, sőt botrányok kapcsolódtak. Az ifjúkori Áchim-ügy beárnyékolta, 1944 karácsonyi mártírúma ráfénylett egész életútjára. 1945 után a Horthy-kor politikusai közül őt övezte egyedül tartós köztisztelet. Könyvtárnyit